

ASPECTES POLIÈDRICS DE L'EXILI REPUBLICÀ

RESUM

Quan va tenir lloc el canvi polític que propicià la restauració de la democràcia a Espanya, ningú va pensar en les limitacions que el pacte que el va fer possible podria tenir implícitament incloses. Les presses pel retorn a la “normalitat” van posar al descobert, després, certes llacunes en l'anàlisi de la lletra menuda, i això comportà caure en la lleugeresa de donar-ho tot com a bo. En els anys posteriors s'ha posat, doncs, de relleu la manca de clarividència sobre aspectes que han demostrat l'existència, almenys, d'una dualitat interpretativa en certs apartats.

El Memorial Democràtic, o llei de la memòria històrica, i especialment aquí el projecte conegut per “Tots els noms”, posa sovint sobre la taula la voluntat de molta gent de recuperar, fins on sigui possible, la memòria i el record a les víctimes del darrer conflicte, recordant fets i vivències humanes que havien quedat enrere sense que mai ningú se n'arribés a fer ressò.

ABSTRACT

When the political change which brought about the restoration of democracy in Spain took place, nobody thought of the limitations involved in the agreement that made it possible. The haste to return to “normality” later revealed a series of gaps when small print was analysed and this led to be thoughtless enough to validate anything. The years that were to come emphasized the lack of discernment on aspects that have proved the existence of, at least, a dual interpretation in certain areas.

The Democratic Memorial or Historical Memory Law, and particularly the project known here as “All names”, often raises many people's will to recuperate, as far as possible, the memory and recall to the victims of our last war, remembering things that happened and human experiences that had remained forgotten and which nobody had really echoed.

Lectura de llibres que tracten sobre la guerra de 1936-1939, en començar el període de més llibertats, i el coneixement de narratives de l'exili, ha estat per a molts una de les descobertes impactants d'aquests darrers anys. Una descoberta tan sorprenent com colpidora, i no sols en la reinterpretació dels estereotips amb què anteriorment s'havia presentat el conflicte, equiparant-lo a una pel·lícula de bons i dolents, sinó en rerefons d'una altra cara, que mostrava l'exili en forma deshumanitzada sobre tants éssers innocents que s'hi trobaren abocats.

Les obres publicades sobre la desfeta republicana parlen de l'exili com el final d'un malson, i tot i ésser així per a un nombre dels qui es veieren obligats a traspasar la frontera,¹ per a altres

1 Díaz Esculies, xifra en 361 el nombre de morts els primers dies d'entrar al país veí, fent-se ressò d'un estudi del Dr. Michael Fàbregas-Real sobre el servei sanitari a la Catalunya Nord. Afegeix, però, que el nombre contrasta amb el de 890 que dona el català Joan Nicola, probablement més fiable. Daniel Díaz Esculies, *Entre filferades, un aspecte de l'emigració republicana dels països catalans (1936-1939)*, edicions de la Magrana, SA, Barcelona 1993, pàg. 51.

El mateix Josep Dencàs, metge i exconseller de Governació de la Generalitat, calculava en uns 900 els refugiats que van morir de dissenteria als camps de concentració. Ferran Soldevila, *Dieteris de l'exode i del retorn*, vol.1, pàg 88, edicions 3, 4 Eliseu Climent. València 1995.

la vida va transcórrer dins els camps francesos, malvivint enmig de privacions i penúries de tota mena, cercant la forma de poder-ne sortir dignament.

Ultra els grups de famílies completes distribuïdes per separat en diferents camps de la Catalunya Nord, hi havia els qui marxaren amb el gruix de l'exèrcit republicà en retirada. Això va comportar que els familiars que van quedar als pobles i viles perdessin el contacte i desconeguessin, en molts casos, la seva sort.

Alguns testimonis recuperats els darrers anys confirmen la incertesa i desconeixement de moltes famílies, a través dels interrogatoris que practicaven la Guardia Civil i les autoritats franquistes de cada localitat, per saber on es trobaven fills o parents, dels quals es tenia notícia que havien estat a l'exèrcit popular o a les milícies republicanes, o en molts altres casos per que havien estat denunciats per raó d'ideologies contràries a la del "movimiento": "Ha comparecido su padre que manifiesta ignorar el paradero de su hijo", o bé "comparece su madre F. B. y manifiesta que ignora donde se encuentra actualmente su hijo, las últimas noticias que se tienen de él son que se halla en Francia."²

Testimonis com aquests són els que mantenien encara viva l'esperança d'algunes famílies; una esperança que per a alguns hauria de quedar frustrada poc temps després, quan algunes notícies començaven a córrer de boca en boca sobre el desenllaç fatal d'alguns d'ells.

Al principi, la instal·lació improvisada de la gent immigrada va crear un trasbals considerable a les autoritats del país veí. Els camps d'Argelers i Saint Cyprien, tot i la seva grandària, van quedar aviat plens, i això va obligar a crear-ne de nous a la mateixa zona costanera.

Agde va ser un dels indrets triats i un dels que n'ha quedat més grata memòria. Obert el mes de maig de 1939 per descongestionar la superpoblació dels d'Argelers i Saint Cyprien, aquest camp acollia aproximadament uns 24.000 refugiats. La seva gran extensió va permetre subdividir-la en tres espais, cadascun delimitat com a camp independent. El primer i el segon, l'ocuparen espanyols en la seva totalitat, i en el tercer s'hi aplegaren catalans en un 90%.

L'establiment d'aquest camp i la seva configuració s'atribueix a la gestió d'alguns exconsellers de la Generalitat, amb la finalitat d'aconseguir aplegar-hi el major nombre de catalans per tal de preservar així la cohesió col·lectiva i l'esperit d'unitat nacional catalana.

Pel que fa a l'exili català, s'han de considerar tres aspectes, tots ells coneguts, si bé potser poc tractats: l'exili de la classe política, en el qual es troba el mateix Govern de la Generalitat; l'exili de l'elit de d'intel·lectualisme català més consolidat, en el qual caldria considerar els beneficiaris de la Fundació Ramon Llull, i la resta de catalans, àmplia i heterogènia, una part de la qual reeixiria a obrir-se camí deixant petja, i una altra, amb més o menys fortuna, aconseguiria sobreviure dins la incertesa d'un atzarós destí.

Als darrers anys he viscut en una mena de neguit per llegir i recercar d'aquelles fonts informatives que tractessin de la vida i obra d'alguns dels exiliats que formaren part d'aquella resta heterogènia que apuntava abans. Algunes n'he trobat, i tot i la distància del temps planant damunt, em considero satisfet de descobrir, en alguns casos, la petja de valors artístics i culturals d'un humanisme que el liberalisme democràtic ha acabat posant de relleu.

Les fonts d'informació conegudes donen compte del que podria considerar-se en una primera etapa l'experiència atesorada al mateix camp de refugiats d'Agde, que va sorprendre i captivar fins i tot les autoritats civils i militars del departament francès de l'Hèrault.

2 Recasens Bel Jaume, *Vides en temps difícils*. editat per El 3 de Vuit, 2003, pàg. 311-319.

El poble català va ser un periòdic que informava de la vida als camps. Estava redactat per catalans i imprès a París, lloc on hi havia també l'administració i el centre de distribució. De les seves pàgines transcrivim les primeres notícies que hi dona Joan Noguera:

Fa tres mesos que hem passat la frontera. I en aquesta commemoració comença a tenir realitat la idea que al llarg dels dies i les setmanes viscudes als sorrals de Saint Cyprien, Argelès i Barcarès s'ha anat dibuixant i prenent forma: la creació d'un camp de catalans, d'un lloc on, malgrat continuar essent un camp de concentració, hom pugui pensar lliurement en Catalunya, en l'esdevenidor de la Pàtria i, ensems, junt amb companys tots ells catalans, constituir lluny de la nostra Nació l'agrupament de voluntats que faci, el dia de demà, el fet predominant del recobriment de la Catalunya lliure.

I aquest pensament té realitat en el Camp número 3 d'Agde, camp que durant tres mesos és Camp de Catalans...

En un exemplar del mes de novembre hi podem trobar un ampli resum de les activitats que es portaren a terme a Agde i que els mateixos responsables de la gestió concentracionària de Saint Cyprien volien que es repetís en altres camps del Rosselló, i en concret allí.

[...] enmig de l'aglomeració natural, un comandant francès gambava pel mig de la nostra expedició (era un grup que havia retornat de la verema i ara havia estat conduït al camp de Saint Cyprien en comptes d'Agde), reclamant "los artísticos", tot cercant cares conegudes entre nosaltres.

Arribà a posar-se en contacte amb els qui a Agde havia conegut treballant desinteressadament per procurar que les activitats artístiques esmorteïssin en el possible l'enyorament, i ens féu entrar a les barraques on sabia que ens trobaria, si no a tots, aquells que poguéssim informar-lo sobre la manera de reorganitzar altra vegada a Saint Cyprien allò tan nostre que els havia captivat quan ho havien vist a Agde.

Com a font d'informació del notable impuls que els dirigents catalans van aconseguir donar a la població reclosa, i a l'ensem projectar-ho fora, l'edició d'aquest diari i la seva distribució té un valor històricament molt valuós.

Vegem-ne encara alguns altres aspectes ressenyats:

La primera actuació de la Massa Coral es produí al cap de pocs dies de la nostra arribada al camp, amb motiu de la visita del general de la Sisena Regió Militar francesa, a qui sorprenqueren en entrar [...] les notes vibrants de la Marsellesa [...].

[...] entre els castellers n'hi ha que passen la quarantena. Resolts i segurs, munten un castell de 4 per 6, un 3 per 6, un pilar de 4 i altres dos pilars movibles de 4 amb una bandereta francesa a cada cim [...].

[...] els dansaires han pogut presentar-se aquest matí acompanyats de la seva parella gràcies a l'aixecament circumstancial de la interdicció severa que hi ha per alternar els homes i les dones dels camps de Saint Cyprien. La veu de la tenora recull la sang al cor i encén les galtes. Els primers compassos netegen els rostres de mirades desviades. El ritme del Galop de Cortesia s'imposa. Les inclinacions de correcció perfecta palesen el culte d'un poble educat pels bons costums [...]

Fundació
Rafael Campalans

Endavant

ORGAN DEL MOVIMENT SOCIALISTA DE CATALUNYA

FEDERACIÓ
DEMOCRÀTICA
SOCIALISTA

Endavant, Revista del socialisme català (1945-1968)

El grup de bastoners va participar també amb un ball que posava a prova no solament l'habilitat dels seus components sinó que evidenciava la riquesa folklòrica catalana. Tot succeïa mentre

[...] *l'aigua posa sordina a les crecades dels bastons i repuja el color de la fusta nova, però el mateix esperit dels altres guia el ritme dels passos i dels cops. La pluja rebot als bastons i mulla cossos i rostres, però el ritme segueix en forma impecable, sense un gest de protesta ni de defalliment, fins a la fi.*

Tot i que la programació preveia encara d'altres actuacions, la pluja fina anava enterbolint l'esperit de festa.

[...] *el Cap del Camp considera que malgrat el plaer visible que li produeix d'escoltar-los no pot permetre més sacrificis, i fent constar que estimava llur bona voluntat i disciplina, indica que espera poder sentir-los novament en dies de temps millor [...].*

[...] *a la sortida fou saludat novament amb el cant de la sardana "La dansa de l'amor", que escoltà fins a l'ultima nota i elogià novament l'actuació dels cantaires.*

Aquesta fou la primera manifestació catalana a Saint Cyprien [...].³

Per conèixer una mica millor l'interés amb què s'havia planejat la dinàmica del camp dels catalans, així com alguns dels esculls que es van haver de salvar per lliurar-se dels controls que hi volien imposar els comunistes, és interessant llegir *L'avenç*, número 322, de març de 2007, en la part que parla dels camps de refugiats.

En el d'Agde hi podem veure alguns fragments de cartes adreçades a Carles Pi Sunyer.⁴ La selecció que s'hi transcriu d'algunes ens permet conèixer amb fidelitat el treball persistent que s'estava impulsant des del mateix camp.

El poble català era un periòdic setmanal que gaudia d'un bon acolliment entre els catalans de França. Tenia una versió en francès, *Le Peuple Catalan*, i el seu preu era d'un franc.

Sovint inseria anuncis i notes de famílies catalanes que cercaven informació dels seus. Naturalment, les notes que es publicaven i la informació que s'obtenia era canalitzada a través dels serveis de redacció. Resulta curiós conèixer el com i el què d'aquestes notes, que, si bé no arribaven sempre directament a les persones interessades, podien acabar-ho fent a través del sistema del boca-orella.

Alguns exemples d'anuncis:

Núm. 8, desembre 1939

En Pere Mitjans i Arnó, ex-jutge de Vilafranca del Penedès. Fou vist malalt a La Jonquera i sembla que va ingressar al camp del Barcarés o Argelés. La família reclama noves, o orientacions que agrairà a qui pugui facilitar-ne.

3 "Catalans a França, d'Agde a Saint Cyprien passant per les veremes." Article periodístic aparegut a *El poble català*, signat per A. Carbó - Saint Cyprien 18-XI-39

4 Les cartes de que tracta es conserven a l'Arxiu Històric de la Fundació Carles Pi i Sunyer, del qual Mireia Capdevila i Cantell és coordinadora.

Núm. 12 , divendres 12 gener 1940

Es desitgen noves del tinent d'infanteria Vicenç Martínez Badó, de 25 anys, natural de Barcelona. Han dit a la seva mare que l'havien vist en un camp de concentració de França però fins el present no s'ha sabut cap nova seva ni ha pogut aclarir-se on es troba.

Qui pugui donar-ne alguna raó, per dolenta que sigui, és pregat de trametre uns mots a C.N.M., rue Bernard de Trevien, Ville "Rose Moure" Palavas-les-Flots (Herauld).

Batista Xuriguera, 37 rue Delcasse Montauban (Tarn et Garonne) demana notícies de Pau Xuriguera Parramona, tinent de la 60 Divisió, 84 Brigada Mòbil, 335 Batalló. Les darreres noves del qual daten de l'octubre de 1938, i de Pere Xuriguera, de la 45 Divisió, la darrera adreça coneguda del qual era Base Postal Militar, núm. 6 Plaça Altozano.

Núm. 16, divendres 9 de febrer 1940

Adreceu, si us plau, a aquesta Redacció 16 Av. Hauche, Paris, les noves que tingueu de Josep Farré Pascual, de La Granada del Penedès, de 29 anys d'edat que, segons la Creu Roja, ha estat al camp de Le Vernet (Ariege); Josep Ayats Ametller, invàlid de guerra, el qual entrà a França per febrer de l'any passat; Enric i Ricard Escudé Ventura, el primer carrabiner i el segon soldat, naturals de Barcelona; Josep Cots Delclós, de Barcelona, pertanyent a l'exercit republicà.

Les cares polièdriques de l'exili no es mostren encara en la seva totalitat.

Hi ha molts altres aspectes en què l'exili va aixecar crits d'angoixa i neguits d'incertesa, i no tots els clams tenien el seu ressò mediàtic a les planes de periòdics i revistes.

Pensem en el silenci dels qui escolliren el retorn. Pensem en els vaixells que salparen dels ports francesos: *Sinaia*,⁵ *Nyassa*, *Flandre*, *Ipanema*, *De Grasse*, *Méxique* o *Winnipeg*, per no exhaurir la relació dels que foren noliejats per agrupacions benefactores, entre les quals es trobava la dels quàquers.

La literatura de postguerra ens ha aportat, principalment des dels inicis dels anys setanta, un renovellament de formes i estils. S'obrí tot un ventall de possibilitats que han enriquit i farcit les nostres biblioteques amb obres autobiogràfiques d'autors que tot just començaven a obrir-se camí en el període previ a la contesa, obres memorialístiques, diaris personals i novel·les on l'autor encarna el personatge que condueix el fil de l'entramat que discorre entre la realitat i la ficció.

Els grans autors de la lírica han teixit en els seus versos tot un món de sentiments en què la psicologia de l'home és capaç de trobar paraules noves i fer-nos sentit records i sentiments saturats d'emocions recòndites i moltes vegades oblidades en el rerefons dels nostres sentiments humans.

5 *Sinaia*, vaixell transatlàntic francès, amb possibilitat de càrrega de 8.567 tones de desplaçament. Havia estat concebut per transportar 132 passatgers en cabina i un total de 522 persones en tercera classe. Salpà del port de Seta el 26 de maig de 1939 transportant 1.800 refugiats. Va atracar al port de Veracruz (Mèxic) el 13 de juny. A bord, els passatgers editaren el *Diario del Sinaia*, en el qual pregueren part el fotògrafa gallec Francisco Souza, que amb la seva màquina Laica en registrà escenes inol·ludables, el poeta Pedro Garfias i el pintor Arthur Couto. *El Diario del Sinaia* resta com a un document importantíssim d'aquesta faceta de l'exili.

Tot és fruit d'una aportació nova, una aportació amb què l'anomenada literatura de l'exili ens regracia amb allò que només és capaç de concebre's sota el prisma de les emocions que genera el patiment i l'enyorança d'allò que queda enrere en endinsar-se en la incertesa del futur.

Penso que, per cloure el recorregut que hem fet seria bo l'anàlisi d'un dels textos que formen part de la tetralogia amb què Agustí Bartrà ens presentava la seva novel·la més reeixida: *Crist dels 200.000 braços*⁶

Ciutat de derrota. Haver estat vençut no era prou. no hi ha fusta. Però cal fer quelcom contra els dies ventosos i les nit fredes. Amb quatre o cinc mantes és possible de bastir una xabola, si els canyissars no han estat arrasats. Què hi fa que les xaboles hagin d'ésser tan baixes de sostres que només sigui possible de romandre-hi estès o assegut!

Fa fred, fa vent. Que no ploqui!

Allà dins, arrupits o arrambats els uns als altres, se senten més o menys protegits. Que no ploqui!

La sorra no necessita aigua. La sorra no retorna res. La sorra no és com la terra que es beu l'aigua lentament i més tard alça primaveres. Que no ploqui!

Els sostres de manta deixen passar aviat l'aigua, i mentre la pluja duri hom tremolarà i petarà de dents.

El llit de cada home és l'empremta que el seu cos ajagut deixa a la sorra.

6 L'obra començà a escriure-la el 1940 a la República Dominicana i fou enllestida a Mèxic dos anys després. En la seva primera versió portava per títol *Xabola* i guanyà el premi Fastenrath als Jocs Florals de 1942. 15 anys després l'editorial mexicana Novaro en féu una versió en castellà: *Cristo de 200.000 brazos* (amb un tiratge de 15.000 exemplars). També Plaza Janés en va treure una edició en castellà. La versió consultada és en català i editada per Edicions Proa, any 1974.